

ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ ТИЗИМИДА ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ДАВЛАТ МУЗЕЙИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.63.72.045>

Исмаилов Алишер Файзиевич,

*педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), катта илмий ходим,
Фанлар академияси Ўзбекистон тарихи давлат музейи Илмий котиби*

Аннотация: *Мазкур мақолада Ўзбекистонда илмий тадқиқот куртаклари, ўзига хослиги ва Ўзбекистон тарихи давлат музейининг ташиқил топиши, шаклланиши ва ривожини кенг ёритилган. Бундан ташиқари Ўзбекистон тарихи давлат музейининг асосий илмий-тадқиқот ишлари унинг илм-фанга қўшган ҳиссасига кенг эътибор қаратилган.*

Калит сўзлар: *фан соҳалари, олимлар жамияти, музей, музей низоми, тўртта бўлим, Музей экспозицияси, Музей фондлари, илмий кутубхона, Фанлар қўмитаси, Фанлар академияси, илмий-тадқиқот муассасаси.*

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УЗБЕКИСТАНА В СИСТЕМЕ АКАДЕМИИ НАУК

Аннотация: *В данной статье дано широкое освещение зарождение, своеобразие научных исследований, а также организация, становление и развитие Государственного музея истории Узбекистана. Кроме этого большое внимание уделено основным научно-исследовательским работам музея и его вклад в науку.*

Ключевые слова: *Отрасли науки, научное общество, музей, положения о музее, четыре отдела, музейная экспозиция, музейные фонды, научная библиотека, Учёный совет, Академия наук, научно-исследовательское учреждение.*

THE ROLE OF THE STATE MUSEUM OF THE HISTORY OF UZBEKISTAN IN THE SYSTEM OF THE ACADEMY OF SCIENCES

Abstract: *This article provides broad coverage of the origin, originality of scientific research, as well as the organization, formation and development of the State Museum of the History of Uzbekistan. In addition, much attention is paid to the main research work of the museum and its contribution to science.*

Key words: *Branches of science, scientific society, museum, museum regulations, four departments, museum exposition, museum funds, scientific*

library, Academic Council, Academy of Sciences, research institution.

XIX аср охири - XX аср бошларида Ўзбекистонда фан янги суръатда ривожланди. Математика, астрономия, ботаника, ирригация, метеорология, геология, минтақавий тиббиёт, тарих, археология, музейшунослик ва бошқа соҳаларда турли хил илмий йўналишлар шакллана бошлади [6,16]. 1869 йилдан «Ўрта Осиё олимлари жамияти» фаолият кўрсата бошлади. Унинг аъзолари Туркистон ўлкасини ўрганиб, бу борада кўплаб асарлар яратган шахслар эди. Жамият мажлисларида тарих, этнография, археология, жўғрофия, иқтисодёт, геология ва х.к.лар бўйича маърузалар ва ахборотлар тингланган. Жамият ўлкада музей ташкил этиш, русча-ўзбекча, ўзбекча-русча луғатлар, ўзбек ва форс тилларини ўрганиш учун дарсликларни тайёрлаш бўйича фаолият кўрсатган. 1872 йилда мазкур жамият тугатилди [15,388-389].

А.П.Федченко «Туркистоннинг муваффақиятли ривожланиши учун у билан пухта танишиш зарур ва бу учун музей энг яхши восита» деб ёзган эди [11,38-49]. 1876 йилда Тошкент музейи ташкил этилган. У етакчи олимлар ва жамоат арбоблари А.П.Федченко, В.Ф.Ошанин, Н.А.Маев ташаббуси билан очилган Ўрта Осиёнинг биринчи музейидир [9,143.179].

Ўрта Осиёда биринчи музейнинг расмий очилиши 1876 йил 12 июлда бўлиб ўтди. 1877 йил январь ойида этнография, техник ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалиги, тарих ва археологияга оид 1500 дан ортиқ турли хил буюмлар, 800 та қадимий тангалар ва медаллар мавжуд эди.

1880 йилда музейнинг низоми ишлаб чиқилди ва тасдиқланди, унда унинг мақсади, вазифалари ва ишнинг моҳияти аниқланди.

Музейда тўртта бўлим мавжуд эди: техника, этнография, тарих, археология ва нумизматика ва қишлоқ хўжалиги.

Музейни бошқариш беш кишидан иборат кузатув кўмитасига топширилди. Музей раҳбари унга бўйсунган. Музей экспозицияси «жамоатчиликни Марказий Осиё асарлари билан таништириш ва олимлар ўз соҳасида тўпланган материалларни ўрганишлари учун» очилган.

Низомнинг ушбу банди жуда катта аҳамиятга эга бўлиб, музейнинг илмий ва таълим муассасаси эканлиги таъкидланди, аммо музей ҳали бу талабга жавоб бермади, чунки унда асосан тарқоқ коллекциялар намойиш этилди. Аммо умуман олганда, Туркистон музейи фаолиятининг биринчи даври (1876-1880) анча самарали бўлган. Музей фондлари нумизматика, этнография, геология ва бошқаларга оид турли хил тўпламлар билан бойитилган.

1900 йилда музей экспозициясига 5400 киши, 1913 йилда - 35 минг,

1916 йилда - 370 минг киши ташриф буюрган, бу вақтда музей ҳар куни ишламаган.

Тошкент музейининг муваффақияти вилоятнинг бошқа шаҳарларида ҳам музейлар ташкил этишга ҳисса қўшди. Уларнинг экспонатлари турли хил кўргазмаларда намойиш этилган. Шундай қилиб, 1890 йилда Тошкент музейи экспонатлари Туркистон қишлоқ хўжалиги кўргазмасида намойиш этилди. 1900 йилда ўтказилган халқаро Париж кўргазмаси учун музей маҳаллий аҳолининг кийим-кечаклари ва кундалик ҳаёти буюмлари, миллий асбоблар, чарм буюмлар, шиша, металл, археологик ва табиий тарих бўлимларини юборди. Катта этнографик тўплам 1906 йилда Милан кўргазмасига ва бошқа жойларга юборилган [12,38-39].

Туркистон халқлари тарихини ўрганиш соҳасида ҳам катта илмий ишлар олиб борилди. Туркистон Қ(б)П Марказий Комитета ҳузуридаги партия тарихи институти маҳаллий инқилобий ҳаракатлар тарихи материалларни тўплашга киришди. Ўзбекистоннинг ўтмишдаги энг бой ёдгорликларини сақлаш ва ўрганиш тўғрисида 1918 йилда қадимий меъморий ёдгорликларни муҳофаза қилиш ва таъмирлаш бўйича комиссия тузилган. 1920 йилда Музейлар ва ёдгорликларни муҳофаза қилиш комитети (Турккомстарис) ўз ишини бошлади [10,27.11].

1918 йилдаги Октябрь инқилобидан кейин музей Туркистон халқ университети тасарруфига ўтказилиб, мустақил муассаса сифатида ажралиб чиқди [9,143/79].

Музей фондларини мунтазам равишда тўлдириш унинг экспозициясини 12 дан 18 хонага қадар кенгайтиришга имкон берди; 1923 йилда бу ерда 30 мингдан ортиқ буюмлар намойиш этилган. 1924 йилга келиб Ўрта Осиё музейи Туркистон ўлкасини ва унга қўшни мамлакатларни ўрганиш бўйича кенг кўламли тадқиқотлар олиб борадиган ва иш олиб борадиган нуфузли илмий муассаса, иттифоқ аҳамиятига эга бўлган йирик музейга айланди. Музейда махсус илмий кутубхона ишлай бошлайди, илмий архив ва мусиқа кутубхонаси яратилди. СССР Фанлар академияси ва хорижий ўлкашунослик марказлари билан алоқалар ўрнатилмоқди. 1930 йилда музейлар тармоғини соддалаштириш, уларнинг фаолиятидаги параллелликни йўқ қилиш, ёдгорликларни бир жойга тўплаш, илмий кучларни бирлаштириш ва уларнинг иш самарадорлигини ошириш мақсадида Ўзбекистон ССР ҳукумати Тошкент музейларини қайта ташкил этди. Улар Марказий Осиё аҳамиятига эга иккита йирик музейга бирлаштирилди [12,38-49].

Музей 1933 йилда Фанлар қўмитасига ўтказилди [9,143/79]. Музейларнинг белгиланишини улар амалда бажарган вазифаларига мувофиқлаштириш учун 1933 йил 3 апрелда (б) Ўзбекистон Марказий Қўмитаси Котибияти барча музейларга қатъий республика характерини

беришни назарда тутувчи қарор чиқарди. Халқ таълими комиссариати бюджетидан молиялаштирилади. Илгари Ўрта Осиё деб номланган барча музейлар республика музейларига айлантирилди.

1940 йил бошида Ўзбекистон тарихи ва инқилоб тарихи музейи Ўзбекистон ССР Марказий музейига айлантирилди ва шу йилнинг ноябрида унинг экспозицияси янгиланди[12,38-49].

Иккинчи жаҳон уруши республика музей тармоғи вақтинча қисқартирилиб, уларнинг бинолари эвакуация қилинган муассасаларга берилди. 1941 йил ноябрда ойида Санъат музейи, Алишер Навоий музейи Тарих музейига, Политехника музейи эса Табиат музейига бирлаштирилди. Ўзбекистонда мавжуд 17 музейдан 6 таси ёпилди. Тарих, маданият ва санъат музейида доимий кўргазма сифатида «Улуғ Ватан уруши» стенди яратилди. Ундаги экспонатлар фронтдаги ҳаёт-мамот жанглари, ўзбекистонлик жангчилар жасорати, фронт орқасидаги фидокорона меҳнат, шимолий Тошкент канали қурилишидаги матонат ҳақида ҳикоя қилувчи экспонатлар, суратлар, ҳужжатлар, фронт газеталари, мукофотлар, қаҳрамонларнинг шахсий буюмлари стенддан кенг ўрин олди[14,66-68].

1942 йилнинг биринчи ярмида аллақачон Ўзбекистон халқлари тарихи, Улуғ Ватан уруши, совет аскарлари ва фронт орти ишчилари қаҳрамонлигига бағишланган заллар очилди[12,38-49].

1943 йилда Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг ташкил этилиши билан музей илмий муассаса сифатида унинг таркибига киритилди [9,143/79].

Улуғ Ватан уруши ғалаба қозонганидан сўнг, мамлакатимизда музей ишлари янада ривожланди. Ўзбекистон ССР тарихи музейи фаолияти ҳам тобора фаоллашди. Музей ходимлари махсус ва мураккаб экспедицияларда фаол иштирок этиб, музей фондлари ва экспозицияларини тўлдирган янги қимматбаҳо материалларни очиб беришди. 1953 йилдан бошлаб, Совет Иттифоқида, биринчи навбатда, саноат корхоналари ва колхозлар маҳсулотларини ўрганиш асосида маблағларни режали сотиб олиш йўлга қўйилди[12,38-49]. 1967 йилда Ўзбекистон халқлари тарихи музейи «Мамлакатнинг энг яхши музейи» унвонига сазовор бўлди[11,455]. 1969 йилда Ўзбекистон тарихи музейига ўзбек ёзувчиси, академик М. Т. Ойбек номи берилган[9,143/79].

Музейнинг юз йиллиги, яъни 1976 йилга келганда унинг савияси анча ўсган эди, агар у XIX асрнинг 80 йилларида у 3 минг экспонатни ва 100 м² майдонни эгаллаган бўлса, энди музей 6000 м³ ҳудудда жойлашган ва 200 мингдан ортиқ Ўзбекистон халқларининг моддий ва маънавий маданияти ёдгорликларига эга. 1901 йилда унга 5400 киши, 1975 йилда эса 400 мингдан зиёд одам ташриф буюрган. Музей ва унинг

филиалларида 33 нафар илмий ходим ишлайди, шулардан 10 дан ортиғи фан номзодлари мавжуд бўлган[12,38-49].

1976 йилда музей меҳнаткашларни коммунистик тарбиялашдаги хизматлари учун ва унинг ташкил этилганлигининг 100 йиллиги муносабати билан «Фахрий ёрлик» ордени билан тақдирланди[11,455].

1980 йилда Абу Али Ибн Сино таваллудини нишонлаш борасида Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг М.Т.Ойбек номидаги Ўзбекистон халқлари тарихи музейи ходимлари Республика олимлари қаторида қизғин фаолият кўрсатди. Биринчи навбатда IX-XI асрларга оид экспозициялари қайта кўриб чиқилди. Экскурсияга келган томошабинлар Ибн Сино яшаган давр ва олимлар ижодига оид кенг тасаввур олишлари мумкин эди[13,104-108].

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси ва Ўзбекистон Халқ демократик партияси Марказий Кенгашининг В.И.Ленин марказий музейининг Тошкент филиалини ва Ойбек номидаги Ўзбекистон халқлар тарихи музейини тугатиб, уларнинг негизида 1992 йилдан бошлаб Ўзбекистон Фанлар академияси ҳузуридаги Ўзбекистон тарихи музейини ташкил этилди. Қарорга кўра Ўзбекистон тарихи музейи илмий-тадқиқот муассасаси ҳисобланади[3].

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 5 августдаги «Ўзбекистон тарихи давлат музейини ташкил этиш тўғрисида»ги 402-сон қарори биноан Фанлар академиясининг Ўзбекистон тарихи музейига Давлат музейи мақоми берилди[4].

Ҳозирги кунда Ўзбекистон тарихи давлат музейининг илмий ва илмий-ташқилий фаолияти қуйидагилардан иборат:

тарихий, маданий, маърифий фанларнинг устивор йўналишлари бўйича илмий-амалий тадқиқотлар олиб бориш;

кишилик жамиятининг пайдо бўлиши ва ривожланиши тўғрисидаги илмий билимларнинг дастлабки (бирламчи) манбалари бўлган моддий маданият, тарихий ёдгорликларни тўплаш, бутлаш (қайта таъмирлаш), уларни илмий асосда ўрганишда жаҳон фани ютуқларидан фойдаланиш, умумлаштириш, амалиётга тадбиқ этишга кўмаклашиш, коллекциялар ҳисобини олиб бориш, сақланишини таъминлаш, илмий шарҳ бериш, уларни амалдаги мавжуд йўриқномалар ва услубий қўлланмалар талабига мувофиқ ҳужжатлаштиришни таъминлаш;

қадимий тарихий ёдгорликларни қидириш, тўплаш ва уларни ўрганиш мақсадида бошқа илмий-тадқиқот муассасалари билан ҳамкорликда экспедициялар ташкил этиш ва уларда қатнашиш;

ўзбек давлатчилиги тарихини, тараққиёт йўлини, жаҳон фани ва маданиятига қўшган улкан ҳиссасини кўрсатиб берадиган асл ҳужжатлар, қўлёзмалар, моддий-маънавий ёдгорликлар ва топилмалар

асосида доимий, вақтинчалик ва кўргазмалар ташкил этиш;

музей заҳира ва экспозиция залларини археологик, этнографик экспедицияларда тўпланган ашёлар, кенг халқ оммаси қўлидаги ва муассасалардаги халқимиз тарихига оид ёдгорликлар, осори атиқа буюмлар ҳисобига бойитиш;

музейнинг истиқболли мавзу-экспозицион режалари, безатиш лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш;

вилоят, туман ва бошқа музейларга музейшунослик масалаларида амалий ёрдам кўрсатиш;

хорижий мамлакатлар илмий муассаса ва музейлари билан ҳамкорлик қилишнинг турли шакллари йўлга қўйиш, иш тажрибасини ўрганиш учун ходимларни хорижий мамлакатларга юбориш ва уларнинг ходимларини қабул қилиш;

Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 7 февраль кунги фармони билан 2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини тасдиқлади[1]. Стратегия лойиҳаси долзарб ҳамда аҳоли ва тадбиркорларни ташвишга солаётган масалаларни комплекс ўрганиш, қонунчилик, ҳуқуқни муҳофаза қилиш амалиёти ва хорижий тажрибани таҳлил қилиш яқунлари бўйича ишлаб чиқилди.

2017 йил 11 декабрда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «2017 — 2027 йилларда Давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори[5] тасдиқланди. Мазкур қарорда Ўзбекистон тарихи давлат музейи биноси янги қурилиш лозим бўлган бинолар рўйхатига киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 8 ноябрдаги «Адиблар хиёбонида атоқли сўз санъаткорлари ва жамоат арбоблари хотираларига бағишлаб ёдгорлик мажмуаларини ўрнатиш ҳамда «Тошкент музейи» фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 905-сонли қарорига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбекистон тарихи давлат музейи филиали «Тошкент музейи» ташкил этилган.

Қуйидагилар «Тошкент музейи»нинг асосий вазифаларидир:

Тошкент тарихи, археологияси ва этнографияси ҳамда музейшунослик йўналишлари бўйича илмий-амалий тадқиқотлар олиб бориш;

Тошкент воҳасидаги қадимий тарихий ёдгорликларни излаб топиш, тўплаш ва уларни ўрганиш мақсадида бошқа илмий-тадқиқот муассасалари билан ҳамкорликда экспедициялар ташкил этиш;

музей кўргазма залларидаги экспонатлар орқали халқни тарих бунёдкори ва моддий-маънавий бойликларни яратувчи сифатида

кўрсатиш, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тарихни ёритиш;

республика таълим муассасалари билан ҳамкорликда музейда очик дарслар, маъруза ва семинар машғулоти, талабаларнинг малакавий амалиёт ўташини таъминлаш;

кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, ходимлар таркибини истеъдодли олимлар, ёш илмий кучлар билан доимо тўлдириб бориш.

2020 йил 26 майда юқоридаги вазифаларни самарали амалга ошириш, маданият ва санъат соҳасидаги ислохотларни жадал давом эттириш, маданият органлари ва муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони[2] эълон қилинди.

Фармонга мувофиқ Ўзбекистон тарихи давлат музейига - маданият ва тарих соҳасидаги барча музейлар фаолиятини илмий-тадқиқот ва методик жиҳатдан мувофиқлаштириш, уларнинг ушбу йўналишлардаги ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, кадрларнинг илмий салоҳиятини ошириш вазифаси юкланди. Бундан ташқари 2021 йил 1 январга қадар Ўзбекистон тарихи давлат музейида музейшунослик, санъатшунослик, маданиятшунослик йўналишларида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ихтисослаштирилган илмий кенгашлар ва илмий-методик кенгашлар ташкил этиш белгилаб қўйилди.

Шунга биноан Ўзбекистон тарихи давлат музейи ҳузурида тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини берувчи PhD.02/09.07.2020.Таг. 120.01 рақамли илмий кенгаш тузилди[8]. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси томонидан Ўзбекистон тарихи давлат музейи Илмий Кенгаши таркиби тасдиқланди[7].

Музей Фанлар академияси таркибидаги илмий-тадқиқот муассаси бўлиб музейшунослик соҳасида Ўзбекистон музейлари учун таянч муассасадир. Музей ходимлари республика миқёсидаги илмий лойиҳаларни бажаради, илмий, маънавий-маърифий ва тарғибот ишларида фаол иштирок этиб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришга бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б.71.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги «Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини

янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6000-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 21 апрельдаги «Ўзбекистон тарихи музейини ташкил этиш тўғрисида»ги 203-сон қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 5 августдаги «Ўзбекистон тарихи давлат музейини ташкил этиш тўғрисида»ги 402-сон қарори.

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 11 декабрдаги «2017 — 2027 йилларда давлат музейлари фаолиятини такомиллаштириш ва моддий-техник базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастурини тасдиқлаш тўғрисида»ги 975-сон Қарори

6. Академия наук в годы независимости Узбекистана / Фанлар академияси Ўзбекистон мустақиллиги йилларида. –Тошкент: Фан, 2013. -С.576.

7. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси президиуми мажлисининг 2020 йил 27 ноябрдаги №ПМК-29 сонли Баёни.

8. Ўзбекистон Республикаси ОАК Раёсатининг 2020 йил 9 июлдаги 282/2-сон Қарори.

9. Академия наук Узбекской ССР. Справочник. Автор-составитель А. И. Садовский. –Ташкент, 1958. -С.150.; // Академия наук Узбекской ССР Справочник. 1976. (Под ред. М.К.Нурмухамедова) -Тошкент:«Фан», 1976. -С.244.

10. Академия наук Узбекской ССР. Справочник. Автор-составитель А. И. Садовский. –Ташкент:, 1958. С-150. // Ҳ. Ф. Фозилов, А. И. Садовский. Ўзбекистонда фан тараққиёти. –Т.: 1959. 11 б.

11. Академия наук Узбекской ССР. –Ташкент: «Фан», 1983. -С.455.

12. Н.С.Содиқова. Ўзбекистон халқлари тарихи музейи 100 ёшда. Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1976 йил 12-сон. 38-49 б.

13. Н.С.Содиқова. Ўзбекистон халқлари тарихи музейи Ибн Сино таваллудининг 1000 йиллигига//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1980 йил 8-9-сон. 104-108-б.

14. Н.С.Содиқова. Улуғ ватан уруши даврида Ўзбекистон музейлари// Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 1975 йил 5-сон. 66-68 -б.

15. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12-жилд. Ўзбекистон Республикаси. -Т.: «Ўзбекистан миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2005. 388-389 б.